

gyógyászat érdeklődésével fordult, Maupassant és Munkácsy mellett vele a paraliztikusok triászát kialakítva, mintha valami félelmetes megérzéssel a saját sorsát látta volna bennük, Szomoryról szólva pedig azt tartotta fontosnak idézni az író vallomásáról, ami életművének tanúsága szerint neki is ars poeticája volt: „...sohasem a való életet festette.” (Az ő novelláiban a „való élet” természetesen a külszín volt. Ő mélyebbre hatolt, a lélek titkait próbálta megfejteni, miközben elbűvölte Szomorý „zengő tumultusa”).

Az „egylényegű magatartás”, amiről Dér Zoltán beszél, cikkeinek összegyűjtője és értő gondozója, kétségkívül kibontakozik ebből a kötetből, amelynek „az élet jó és rossz dolgairól” címet adták. Nem a legérdekesebb, de talán a legjellemzőbb cikkének címét kölcsön véve. Ebben a könnyed hangon írt kis elmélkedésben minden benne van, ami Csáth Gézát rövid életében oly hűségesen elkísérte. Művészet, zene, szerelem, az élet élvezete és mindezekon túl, nem nagyon üjlesztően, de óhatatlanul — a végezet.

Dér Zoltánról külön kell szólni. Szabadka múltjára vonatkozó művelődéstörténeti tevékenysége, melyet egy évtized óta oly lankadatlanul, gyakran kellő megbecsülés híján, s csaknem minden visszhang nélkül folytat, egyszer bizonyára méltó elismerésben részesül. Minthogy azonban időközben ez az ő munkássága a feladattól függetlenül is az esszéirodalomnak egy egészen különleges és finom változata lett, most már hihetően másutt, a Vajdaságtól távol is egyre többen felfigyelnek okosan elemző készségére, alaposan megokolt megállapításaira, melyeket mindig pontos és találó jelzőkkel kísér.

Az Eletjel, amely itt kiadóként szerepel, s most már művelődéstörténeti mozgalom lett, tavaly részesült megérdemelt elismerésben a Szentelekydíjjal. Ez az elismerés Csáth Géza cikkeinek kiadásával újabb bizonyítékot kapott.

HERCEG JÁNOS

A SZELLEMI SZABADSÁGHARC ADALÉKAI

Amikor Csáth Géza 1904. június 15-én leérettségizett a szabadkai gimnáziumban, választás előtt állt: több pálya is megnyílt előtte. Apja hegedűművészt akart nevelni belőle, ő maga festőnek készült, esetleg írónak, kritikusknak; végül a budapesti orvosi egyetemre iratkozott be. Mint akkori írásaiból s a kortársi emlékezésekből tudjuk, sokoldalú, rendkívül tehetséges fiatalember volt: kitűnően muzsikált, festett, irodalmi, zenei, képzőművészeti, filozófiai kérdések iránt egyaránt érdeklődött, diákkorában publikált cikkei, karcolatai is figyelmet keltettek. Ekkor már kis sikerek álltak mögötte: megjelent egy zongoradarabja, iskolai és városi pályázatokon díjakat nyert tanulmányával, tizennygy éves korában a Bácskai Hírlapban mutatkozott be mint zenekritikus, *A kályha* című novellájáról, amelyet mint nyolcadikos gimnazista küldött el a Jövendőnek, Bródy Sándor elismerően nyilatkozott, további munkára biztatta. Csáth Géza merészen ívelő pályája — ismert okokból — kettétört, de az, amit ránk hagyott, így is jelentős, s mind teljesebb feltárása nyomán egyre gazdagabbnak, sokrétűbbnek látjuk. Elbeszéléseinek javát ismertük már (*A varázsló halála*, 1964), az *Éjszakai esztetizálás* (1971) című gyűjtemény kiadása óta zenei tárgyú tanulmányainak, kritikáinak jó részét is, a *Hamvazószerda* (1974) színpadi munkáit

gyűjtötte kötetbe. Csáth-képünk egyre árnyaltabb: Dér Zoltán, aki *Az árny zarándoka* (1969) címmel új adatokat is feltáró kismonográfiát írt róla, most tanulmányait, cikkeit adta ki *Írások az élet jó és rossz dolgoiról* címmel.

A gyűjtemény legkorábbi írása még gimnazistakorában, 1903-ban jelent meg a Bácskai Hírlapban, tehát éppen akkoriban, amikor unoka-
fivére, Kosztolányi Dezső is munkatársa lett a lapnak. Irodalomról, művészetéről, politikáról, filozófiáról írnak mindketten, s mindketten — most már egymás mellé tehetjük, összevethetjük írásaikat — ugyanazon mohón érdeklődő, lázasan tájékozódó, a modern áramlatokra érzékeny, gondolataik kialakulatlansága ellenére is radikális álláspontonról. Témáik nem egyszer azonosak, vagy legalábbis rokonságban állnak egymással: rajongamnak a franciákért, némi ellenérzéssel beszélnek a német politikáról, sőt szellemről, kultúráról is, a vallásos családi közeg ellenére antiklerikális gondolatok tűnnek föl cikkeikben, támadják a konzervatív közoktatást, figyelemmel kísérik a hazai és külföldi modern irodalmi, művészeti jelenségeket; Bródy Sándor 1905-ös öngyilkosságakor Csáth és Kosztolányi hasonló szellemben kommentálja a fájdalmas eseményt, egyik példaképük tragikusra forduló sorsát és annak hátterét. Amikor napihírekhez, aktuális eseményekhez szólnak hozzá, szemléletüket akkor is ösztönös-tudatos, bontakozó fiatalos radikalizmusuk határozza meg: Csáth egy 1905-ös cikkében már Jászi Oszkára hivatkozik, egy másik cikkében Tisza-ellenességének ad hangot, köszönti a *Holnap* kezdeményezését, Isidora Duncan forradalmasító hatású táncművészetét, az álszent enklőcsöket megbotránkozató Prielle Kornélia—van der Hoschke-ügy kapcsán írt sorai pedig oly élesek, hogy a szerkesztő kénytelen óvatosságot alkalmazva lábjegyzet fűzni hozzájuk. A második reformnemdzedék kialakulásának éveivel ezek, az a korszak, amikor még nem jelent meg az *Új versek*, amikor Osvát még csak a Nyugatot előkészítő Magyar Génuszt és Figyelőt szerkeszti, nem alakult ki az új irodalom és politika vezérkara, de országszerte készülődik már: Irodalom- és művelődéstörténetünk viszonylag keveset foglalkozott ezekkel az előzményekkel; azzal, hogy egymástól többé-kevésbé elszigetelten, nemcsak Budapesten, hanem a nagyobb vidéki városokban is — Nagyváradon, Szegeden, Kolozsvárt, Szabadkán és másutt — fel-feltűnnek már azok a tehetségek és gondolatok, akik és amelyek majd a Nyugat gyűjtőmedencéjében találkoznak össze. Kosztolányi és Csáth korai cikkeinek publikálása fontos adalék ennek a folyamatnak dokumentálásához és megértéséhez: az, amit Ady, Bartók, Móricz, a modern festészet, Jászi Oszkár és köre hoz, lehetőségeiben és változataiban — egymástól persze igen sokban eltérő változatokban — nem egy műhelyben kovácsolódik ki. Csáth ifjúkori cikkei ennek a szellemi szabadságharcnak adalékai, ha mégoly szerény adalékai is.

1904 őszén került Pestre. „Másfél évig csak az anatómiának és az élet-tannak éltem — írja az *Érdekes Újság Dekameronjában*, 1913-ban. (Kár, hogy ezt a nehezen hozzáférhető, igen fontos önéletrajzot Dér Zoltán nem vette fel gyűjteményébe.) — Egy napon azonban mégis ráhatároztam magam, hogy kopogtatok a Budapesti Naplónál. Abban az időben ez a lap az ifjú magyar irodalom harcoló gályája, rohanó quadrigája volt. Vészi József és Kabos Ede szerkesztése alatt itt szereztek meg igazi formájukat Ady Endre, Bíró Lajos, Kosztolányi Dezső, Lengyel Menyhért. Vészi József és Kabos Ede, mint nagyszerű, fáradhatatlan trénernek vezették a vasizmú bajnoki csapatot. Erthető tehát, hogy mint újat kereső, újat merő író ide és csakis ide vágytam. És befogadtak a csodás atléták közé... Jóllehet orvosi tanulmányaim egész nap elfoglaltak, még időt tudtam rá szakítani, hogy este a Budapesti Napló zenerreferensi teendőit is ellássam. Egy éven belül majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem.” Csáth Géza írói és újságírói működésének ez a második, az elsőnél jóval súlyosabb korszaka voltaképp mindössze kilenc évig tart — 1906-tól 1914-ig —, később csak egy-két novellája, tanulmánya, cikke jelenik meg, de így is rendkívül gazdag, termékeny időszak. Dolgozik a Budapesti Naplónak, a Nyugatnak, a Huszadik Száznak, a Magyarországnak, Szabadgondolatnak, Magyar Szemlének, Világnak, Pesti Naplónak, Életnek, Népszavának,

A Hétnek, az Esztendőnek stb. Érdeklődése tovább bővül, ajzottsága új és új területek meghódítására indítja.

Tanulmányai közül kétségkívül a zenekritikák a legjelentősebbek; jó részüket, mint említettük, Demény János kiadta már az *Éjszakai esztétizálásban*, de a szerencsés kezű Dér Zoltán is talált még néhány izgalmas írást; nemcsak olyan — rövid — cikkeket, amelyek újabb bizonyítékai Csáth korai Bartók-rajongásának („Egy ideig tagadni fogják még, hogy amit írt, tényleg muzsika és tényleg magyar zene — írja 1909-ben —, de pár esztendő alatt, mint Aduval is történt, mindenki be fog hódolni ez előtt az imponáló és valóban őseredeti géniusz előtt”), hanem rábukkant két hosszabb, összefoglaló igényű esszéjére is: az egyik egy remek Haydn-portré, a másik elvi értekezés a *Modern muzsikáról*. Az utóbbit így kezdi: „A társadalmi élet evolúciójával párhuzamos a művészetek evolúciója.” Jóformán minden esztétikai vonatkozású írásában csakugyan az foglalkoztatja, hogy a modern világ változásai, új motívumai, harmóniai és disz-hammóniai hogyan jelennek meg a modern művészet formaproblémáiban. Irodalmi tárgyú tanulmányai közül azok a legmaradandóbbak, amelyekben ezeket a kérdéseket érinti — így például kitűnő Szomorý-kritikája. Csáth Géának a kortársi irodalomban, művészetben az impresszionizmus, szimbolizmus, szecesszió az eszménye (főként 1905—1910 között) — de azok a művek, amelyek a jelképek (korrespondenciáit, a stílus hevületeit és ékítményeit, az egyéni benyomások áradását igazi szenvedélyek, s különös, egyedi, mégis egyetemes igazságokat tükröző sorsok megformálására használják fel. A stílus, sugallja, akkor csakugyan új stílus, ha nem csupán nyelvi értelemben véve az, hanem az élet addig ismeretlen tartományait csatolja a művészet birodalmához. Különösen érdeklí erotika és irodalom, erotika és művészet átalakuló, új fajta kapcsolata; ezt a problémát helyezi Sassy Attila szecessziós rajzairól beszámoló bírálatának tengelyébe, s kitér rá a *Nosztý fiú...-ról* írt bírálatában is. Részletelemzéseit mindig pontosak, árnyaltak — de nem elégszik meg velük: gondolatmenete többnyire általános esztétikai és pszichológiai következtetésekhez vezet, erősen elméleti érdeklődésű (ami igen ritka a korabeli magyar kritikában). Ez a hajlam készteti például arra, hogy *A művészi alkotások élvezéséről* tanulmányt írjon (cikke egyébként a művészetpszichológia egyik első hazai jelentkezése). Járatos az újabb német, francia, angol tudományos irányzatokban; mindenekelőtt a lélektanban otthonos — már csak azért is, mert idegyógyásznak készül, majd az lesz —, de természetesen mint elbeszélő is érdeklí a pszichológiai kutatások, elméletek, kivált a freudizmus; a bécsi pszichológiai iskola tanításait irodalmi-művészeti tárgyú írásaiban s novelláiban hasznosítja, s — mint orvostanhallgató, majd 1909 után a Moravcsik-klinika tanársegédje — idegyógyászati témájú, népszerűsítő tanulmányokat is publikál (*Az álom, A hisztéria, A lelki betegségek helye a többi betegség között, A téboly, Mikor keletkezik az elmebetegség?* stb.). Ezek a „causerie”-k — ahogy akkoriban nevezték őket — természetes, hangon, könnyedén ismertetik a freudizmus alapelveit, az új felfedezéseket, gondolatokat, s az új lélektan elveit egyéni ötletekkel színezik. Csáth Géa későbbi tragédiájának ismeretében megrendítő tapasztalni, hogy mennyit foglalkoztatja az elmebetegség és az öngyilkosság, vissza-visszatér problematikájukhoz. Erről a tárgyról írt kései tanulmányai mélyebbek, tudományosabbak ugyan, mint a koraiak, de legszemélyesebb, leglíraibb gondolatait egy 1906-os cikkében, az *Öngyilkos művészekben* fogalmazza meg: „Mit csináljunk ezekkel a szegény emberekkel, ezekkel a hangulathajhászó bolondokkal, akik dadogva beszélnek el álomlátásaikat és lábzan írják meg az érzéseiket, és nem tudják, minek? Tulajdonképp nekik van igazuk. Az ő éleslátásuk magasabb rendű. De szenvedést jelent. Egyszerre elkezdnek szaladgálni az élet vasketrecében, és amikor látják, hogy nincs szabadulás, gödröt ásnak a ketrec földjébe, belebújnak. És meghidegülten bár — de a ketrecből kijutottak.”

Vannak, akik torzónak mondják Csáth Géa életművét — ám ha annak tekintjük, erre a korán félbeszakadt és valamennyi lehetőségét

csakugyan ki nem teljesítő oeuvre-re mindenképp alkalmazhatók Kosztolányi legkedvesebb kortárs költőjének, Rilkének sorai az archaikus Apolló-torzóról:

... *Amde porzó
fénytől sugárzik lámpaként e torzó
s nézése benne lecsavarva még
parázslik...*

Hála Dér Zoltán gyűjtőmunkájának, pontos szövegeköltselésének, most a „torzó” egy újabb tagja került elő. Ki-ki odaillesztheti a maga Csáth Géza-szobrához.

RÉZ PÁL

KRITIKUS A PORONDON

UTASI CSABA. *Tíz év után.*

Symposion Könyvek 40.

Forum, Újvidék, 1974.

Merész, mondhatnók vakmerő vállalkozás egy fiatal kritikus részéről működése első évtizedének termését így, együtt közzétenni, mint most Utasi Csaba tette. Esetében különösen, mert ő nem falazta be magát olyan tolvajnyelvbe, a szakszerűség olyan nehezen áthatolható közegébe, mint némely pályatársa, így nem számíthat arra, hogy az olvasó inkább fejet hajt tudománya előtt, csak ne kelljen elolvasnia. Azt hiszem, ilyen kegyre soha nem is számított. Benyomásait nem sterilizálta, ítéleteit erős érzelmi hangsúllyal fogalmazza, polemikus hajlamát táboron belül is szóhoz engedí, s ez, ha nem is különíti el a Symposion többi kritikustól, egyéni karakterének elég fontos vonása.

Vakmerőnek éppen azért mondtuk, mert azok a falak, melyeket a Symposion megostromolt, ma már nem állnak. A hajdani konfliktusok nyomait ugyan őrzik a vitafelek, de a tíz év előtti érvek indulatos képviselését csak akkor érezzük érdekesnek, ha időálló gondolatot mozgósítottak. Vagy akkor, ha a kritikus egyéniségének dokumentumértékű jegyeit őrzik.

Utasi Csaba kritikáit az utóbbi adottságai miatt lehet ma is figyelemmel olvasni. Nemzedéke izgalmi, régít romboló és újat kereső nyugtalanságai a kritikán belül, azt hiszem, az ő írásaiban tükröződnek a legközvetlenebbül. Az olvashatóság szempontjából ez határozott érdem. Magyarozatához hozzátartozik, hogy elméleti készültségét nem fitogtatja, bár kisebb-nagyobb kitérőkre ő is hajlamos. Idézetekkel nem terheli agyon írásait, s egyébként is számol az olvasó teherbírásával, figyelmét jobbra ismerős jelenségekre összpontosítja, s végül módszertana létével nem hivalkodik, beleoldódik a spontán véleménynyilvánítás, az érvelő tömör jellemzések folyamatába. Még arra sem vigyáz, hogy az esetleges réseket, a félreértés lehetőségeit megszüntesse. Nem aggályos, nem magyarózkodó, álláspontja tudákos körülbástyázása helyett nyílt mellel lép porondra és ingerel ellentámadásra.

Ideje megnéznünk, mindezt mi ellen és miért teszi. Ezzel egyúttal a Symposion-csoporthoz való tartozás esztétikai és irodalompolitikai tar-